

UOT:894.362

MƏHCUR ŞEİRİNİN MƏNA GÖZƏLLİKLƏRİ

T.K.BƏDƏLOVA
Gəncə Regional Elmi Mərkəz
tehmine_b@mail.ru

Məqalədə XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış şairlərdən biri olan Məhcur Şirvaninin şeirlərindən bəhs edir. Məhcur orta əsr Azərbaycan poeziyasının nümayəndəsi kimi Şərq poetika elminin əhəmiyyəti ilə yaxından bağlı olmuşdur. Burada M.Şirvani lirikasının poetik gözəllikləri araşdırılır, şairin işlətdiyi bədii fiqurlar incələnir. Məhcurun dilindəki obrazlılıq və bədiiilik, təşbih və metaforik zənginlik, sözüün rəngarəng mənə çalarlarından istifadə bacarığı şairin obrazlı təfəkkürünün güdrətindən, şair xəyalının fantaziyasından xəbər verir. Məhcur Şirvani lirikasının bədii sənətkarlığının öyrənilməsi təkcə şairin fərdi yaradıcılığı üçün deyil, ümumən XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bədiiyyat problemlərinin öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: lirika, klassik poeziya, təşbih, söz və mənə, M.Şirvani

Bu iş Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant №EIF 2010-1(1)-40/40-5

Tarix boyu mütəfəkkir sənətkarlar həmişə sözdən dərin mənə, hikmət və elmi əsas tələb ediblər. Təsadüfi deyil ki, sənətkarın istedad və bacarığına qiymət verərkən onun klassik poetikanın bədii fiqur və rəmzlərindən istifadə qabiliyyəti əsas meyar götürülür. Çox doğru olaraq qeyd edirlər ki, məzmun və mündəricə baxımından oxşar və yaxın olan qəzəlləri, müxəmməsləri və s. bir-birindən fərqləndirən də məhz “yazı forması, işlədilən bənzətmələrin, obrazların nadirliyi, poetik ifadənin gözəlliyi, hisslərin təsirliliyi, səmimiyyəti”dir (2,52).

Əgər nəzərə alsaq ki, təkcə mövzu, fikir və ideyaca deyil, bədii ifadə vasitələri, yüksək sənətkarlıq baxımından da zəngin və kamil olan Şərq və Azərbaycan ədəbiyyatında hər bir sözün birbaşa lüğəvi mənasından başqa çoxlu sətiraltı mənaları da var, onda saysız-hesabsız incilərin yarandığı bu ümuməndə yeni, tərəvətli və hikmət dolu söz deməyin necə ağır və məsuliyyətli bir iş olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil.

Klassik nəzəriyyəçilər və “şeir biliciləri sözün mənə tutumu üçün işlənən poetik fiqurları “sənəthəyə-məni”yə, zahiri bəzək, səsləniş və yazılış gözəlliyi üçün işlədilən fiqurları isə “sənəthəyə-ləfzi” bölməsinə daxil etmişlər” (1,263).

Hər bir bədii söz ustası kimi Məhcur Şirvani də yaradıcılığında klassik poetik fiqurlardan, söz və obrazlardan faydalanmışdır.

Bədii yaradıcılıqda sənətkarın hər hansı bir obrazın nəzərdə tutulan cəhətini – daxili keyfiyyət və mənəvi xüsusiyyətini daha qabarıq nəzərə çatdırmaq, onun haqqında oxucuda daha müfəssəl və əhatəli təsəvvür yaratmaq və eyni zamanda yaratdığı əsərin bədiiliyini, fikri və səsləniş ahəngdarlığını və s. gücləndirmək üçün ən çox istifadə etdiyi sənəthəyə-məani növlərindən biri də *təşbihdir*.

Məhcur obrazın daxili aləmini, xarakterinin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini - eşqə sadiqliyini, hicrana dözümlüyünü, məşuqənin insafsızlığını, əgyara meyl etməsini və s.-ni daha obrazlı və daha təsirli ifadə etmək üçün Şərq ədəbiyyatında çox geniş işlənən müxtəlif keyfiyyətli bənzədilənlərdən (müqayisə obyektlərindən) istifadə etmişdir: gül, xar (tikan), bülbül, ay, günəş, tuti, sərv, inci, püstə, pərvanə və s.

Məhcur şeirini bədii cəhətdən bəzəyən təşbihlərdə şair “*kimi*”, “*tək*” bənzətmə qoşmalarından, bəzən isə əcnəbi dil vahidlərindən istifadə etmişdir.

...Didələrim xunbarü işim ahü zar

Ağlaram bülbültək fəsli-novbahar...

Bəzən şair “*kimi*”, “*oxşar*”, “*bənzər*” mənalarını verən *manənd* sözündən də istifadə edir.

Başlar haman süzülməyə manəndi-şahbaz

Qəsd eylədikcə şeydi-dilü canə gözlərin.

Şair məşuqənin ürəyə və cana qəsd edən gözlərinin süzgün baxışını tərslərin səmada süzməyinə bənzədərək maraqlı təşbih yaratmışdır.

Bəzən isə şair qoşmasız variantdan istifadə etmişdir ki, söz sərrafları təşbihin bu formasına daha böyük önəm vermişlər. Təşbihin bu növünə Məhcurun lirikasında da rast gəlinir.

Ədəlibəm məni-Məhcur, işim cəh-cəhü cəh.

Bu misalda “*məhcur*” sözü həm lüğəvi mənasında, həm də şairin təxəllüsü kimi işlənmişdir. Şair aşiqin dili ilə özünü unudulmuş, fəraqdan ah-fəğan edən bülbülə bənzədir.

Ümumiyyətlə, poeziyada yalnız bənzəyənə bənzədilənin iştirakı ilə düzələn təşbihlər obrazlılıq və bədiilik baxımından daha yüksək qiymətləndirilir və söz sənətkarları təşbihin bu növünə daha tez-tez müraciət edirlər. Təsədüfi deyil ki, nəzəriyyəçilər belə təşbihləri mükəmməl təşbih adlandırırlar. M.Quliyeva da qeyd edir ki, “orta əsr alimlərinin fikrincə, təşbihin müxtəlif növləri içərisində ən təsirli və bəlağət elmi baxımından gözəl, kamil növü müqayisə əlaməti və təşbih ədatları işlənməyən növdür. Klassik şərq filoloqları bu növü *təşbihül-bəliğ* (yetkin təşbih) adlandırırlar” (3,112). Məhcur Şirvani də gözəlin bədii obrazını yaradarkən daha çox mükəmməl təşbihlərdən istifadə etmişdir:

Qaşların qövsi-qüzeh, qənzələrin tiri-şəhab...

Şair gözəlin qaşlarını göy qurşağına, nazlı, işvəli baxışlarını isə göy üzündə axan odlu oxa bənzədərək bütöv bir obrazın bir-birini tamamlayan ayrı-ayrı cizgilərini maraqlı bənzətmələrlə canlandırmağa nail olmuşdur. Maraqlıdır ki, həqiqətdə də qaşın altındakı göz parlayan alova bənzəyir. Sənətkar müşahidəsi şair qələmində daha poetik gerçəkləşir.

Açıldı lalələr, bürüdü dağı,

Yüzü gül, kükili reyhan gəlməyir.

Şərq ədəbiyyatında təşbih yaradarkən ən çox müraciət olunan obyekt *güldür* – zəriflik və incəliyin, ətir və tərəvətin rəmzi olan gül. Məhcur Şirvani də məqsəd və məramından asılı olaraq eyni obyektin – gülün müxtəlif xüsusiyyətlərindən bəhrələnmişdir: gənc və tərəvətli sevgilini qönçə ilə, həsrət oduna yanıb sevgilinin ayrılığından xəstəhal olan aşiqi solmuş gül ilə, öz gözəlliyi ilə aşiqi ilhamlandırان gözəli “gülü-xəndan” (açılmış gül) ilə qarşılaşdıraraq, müqayisə edib həm sözün məna incəliklərini, rəng, çalar əlvanlığını göstərməyə nail olmuş, həm də özünün şairlik istedad və məharətini açıqlayan maraqlı lövhələr yaratmışdır. Yuxarıdakı misalda da şair gözəlin üzünü (gözəl və tərəvətli olduğunu göstərmək üçün) gülə, saçını isə ətirli reyhana bənzədir.

Ey yanağı gül, xəti növrəstə, qurban olduğum,

Dişləri inci, dəhanı püstə, qurban olduğum,

Gərdəni mina, ləbi mül-məstə, qurban olduğum...

Sevgilinin dişləri inci mirvariyə, dəhanı püstəyə (hələ “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanı – “qoşa badam sığmayan dar ağuzlum” - deyirdi), boynu minaya, dodaqları isə aşiqi məst edən şəraba bənzədir. Belə misalların sayını xeyli artırmaq olar: kakilindir nafeyi-sərbəstə (saçın ağzı bağlı müşk dolu bir nafədir - ceyran göbəyidir); qədi bir tazə hilal (boyu təzə böyüyən ağacdır); gözü cəllad, camalı mahtab, əbrü kaman, lalə rüx, məhvəşi-ziba (ay kimi gözəl) və s.

Məcaz yaratmaq, həssas müşahidə və hərtərəfli biliyi sayəsində həyatın obrazlı lövhəsini çəkmək təfəkkürün ən yüksək pilləsi hesab olunur. Bu mənada klassik Şərq poeziyası öz zənginliyi və məcazlarının çoxçeşidliyi ilə seçilir. Söz sənətkarlarımız bu poetik fiqurların sirrindən xəbərdar olmuş, yaratdıqları möhtəşəm sənət nümunələrini bu xəzinənin inci və gövhərləri ilə bəzəmişlər.

Təşbihin maraqlı və çox yayılmış növlərindən biri də *təqiddir*. Təqidin lüğəvi mənası “söz düyünü”dür. Bu poetik fiqur məna baxımından olduğu kimi, sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən də şeirə mürəkkəblik gətirərək oxucunu düşünməyə və sözün təsir gücünü artırmağa xidmət edir.

Məhcurun əldə olan əsərləri içərisində təşbihin bu növünə - örtülü təşbih və ya təqlidə, az da olsa, rast gəlmək olur.

Cahanda hal bilməz yar sevmək, ey könül, müşkül!
Vüsali-yar üçün əğyar sevmək, ey könül, müşkül!
Həvayi-güldən ötrü xar sevmək, ey könül, müşkül!
Anub dildar zülfün mar sevmək, ey könül, müşkül!..

Diqqət etsək görərik ki, şair burada yarı və sevgilini dolayı yolla gülə, əğyarı isə xara (tikana), mara (ilana) bənzədir. Klassik poeziyada tez-tez işlədilən bu müqayisə obyektlərindən istifadə edən Məhcür şeirin digər müxtəlif poetik fiqurlarından da bəhrələnərək yaratdığı qəhrəmanın - aşiqin mənəvi dünyasını təlatümə salan eşqinin gücünü və böyüklüyünü sözün ecazkar təsiri vasitəsilə canlandırmağa çalışmışdır.

Məhcürün istifadə etdiyi təşbih növlərindən biri də *təşbihi-təfzili* – üstünlük bildirən təşbihdir. Şair bəzən obrazın hər hansı bir keyfiyyətini daha aydın nəzərə çatdırmaq, daha dolğun və bitkin təsvir yaratmaq və eyni zamanda qəhrəmanın bənzətmə obyektindən daha üstün və yüksək olduğunu göstərmək üçün sadə bənzətmə ilə kifayətlənmir və klassik poetikanın təşbihi-təfzili növünə müraciət edir. Məhcür üstünlük bildirən təşbihlərdən rəngarəng ifadə üsulları ilə istifadə etmişdir.

Eşq bazarında yox qan ağlayan bülbül kimi,
Heç kimin məşuqu, yarəb, olmasın ol gül kimi...

Şair bülbülü eşq, sevda yolunda ən çox cəfa çəkən, ah-fəğan edən obraz kimi təqdim edir. İkinci misrada isə məşuqəni gülə bənzədərək “heç kimin məşuqu ol gül kimi *olmasın*” ifadəsilə onun insafsızlıq və vəfasızlıqda hər kəsdən üstün olduğunu çox qabarıq şəkildə çatdırmağa nail olmuşdur. Eyni zamanda, misralar arasındakı təzad (bülbülün cəfəkeşliyi müqabilində gülün – məşuqənin vəfasızlığı daha aydın görünür) da fikrin emosionallığına kömək etmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, təşbihin bu növü Məhcür lirikasında müxtəlif şəkildə və tərzdə əksini tapmışdır. Klassik ədəbiyyatda ayrı-ayrı keyfiyyət və əlamətlərin etalonu kimi simvollaşmış obrazlara müraciət edən şair sevgilini onlardan daha üstün tutur və bu rəmzi obrazları, belə demək mümkünsə, “sanki onun ayağına gətirir”.

Ay ilə gün dövr edər eydi-vüsəlın görməyə,
Mahi-növ sərgəştədir mişkin hilalın görməyə,
Şahi-hindu müntəzirdir xəttü xalın görməyə,
Tutilər dil xəstədir şirin məqalın görməyə,
Xızr sərgərdan gəzər şəhdi-zülalın görməyə,
Yer yüzün tutmuş günəş ta payimalın görməyə,
Sərv baş əymiş qiyami-etidalın görməyə,
Lalənin bağında dağlar rəngi-alın görməyə,
Hurilər həsrət çəkər fəzlü kəmalın görməyə,
Arizu eylər məlayiklər camalın görməyə,
Ey büti-növrəstə, şuxü mehriban, gəl vəqtdir!

Şair bir bənd daxilində sevgilinin ayrı-ayrı gözəllik cizgilərini – qaşını, xalını, şirin danışığını, al yanaqlarını, ağıl-kamalı, gözəl camalını və s.-ni bu atributların rəmzi obrazları ilə müqayisə edir. Aşıqın sevgilisi onlardan daha üstün, daha yüksək olduğu üçün ay ilə gün onun vüsəlini bayram etmək üçün dövr edir (məlumdur ki, ay Yerin ətrafında dövr edə-edə fırlanır), yeni ay – aypara şəkli olan ay sevgilinin qara qaşını görmək üçün avara-sərgərdan qalıb, hind şahı onun xalını görmək üçün intizardadır, klassik ədəbiyyatda xəssəsli, məlahətli danışıqın simvolu olan tuti yarın şirin söhbətini eşitmək üçün xəstə düşüb, dirilik suyunun sahibi Xıız gözəldəki sərin, duru və şirin suyu görməyə can atır, Günəş onun ayağının altını görmək üçün yer üzünü tutmuşdur, sərv onunla bir boyda, bir bərabərdə olmaq üçün baş əymişdir, hurilər onun ləyaqət, fəzilət və kamalının həsrətindədirlər, məleykələr isə gözəl camalını görməyi arzu edirlər. Göründüyü kimi, bu müqayisələr sevgilinin obrazının daha görümlü olmasına imkan yaradaraq onun ayrı-ayrı keyfiyyətlərinin daha üstün və yüksək olmasının təsvirinə xidmət edir. Bir bənd daxilində eyni obrazın ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini açıqlayan bu təşbihlər silsiləsi eyni zamanda həm də klassik poetikanın *təşbihi-cəm* adlanan formasına da uyğun gəlir. Bu isə bir daha göstərir ki, bədii fiqurlar arasında kəskin sərhəd qoymaq çox çətindir və hətta bəzən mümkün deyil.

“Di, görüm” rədifli mütəəssəsində də şair “Nə xəta eylədim...” sual-müraciətindən istifadə edərək məşuqənin bənzətdiyi məfhumlardan daha gözəl olduğunu incə yumor və nəvazişlə anlada bilmişdir. Şair sevgiliyə müraciətlə sual edir ki, onun gözəlliyini parlaq aya, üzünün bəzəyini qırmızı lələyə, qara xalını qula, qaşını isə ardıca bənzətdimmi ki, məndən incidin? Şair sanki bu bədii suallarla demək istəyir ki, onun sevdiyi gözəli bu məfhumlara bənzətmək, onlarla müqayisə etmək bir növ səhv olardı. Aşıq-şair isə bu xətəyə yol verməmişdir, çünki onun daha gözəl, daha üstün olduğunu bilir.

XVI əsr türk şairi Baqinin təşbihi-təfzil ilə zəngin olan “Yeg” rədifli qəzəlinə (şeyr demək olar ki, başdan-ayağa üstünlük təşbihi üzərində qurulmuşdur, şairin seçdiyi rədif də buna gözəl imkan və şərait yaratmışdır) yazdığı təxmisdə böyük sələfinin üslubuna sadıq qalan Məhcür maraqlı təşbihlər yaradaraq obraza münasibətini və çatdırmaq istədiyi fikri tam açıqlığı ilə təsvir edə bilmişdir: *Bilən kimdür həbibin mədhi-ruyin ol Xudadan yeg!* (həbibin üzünün, çöhrəsinin mədhini – tərifini Xudadan yaxşı kim bilər); *Nə ziba vəsf olur layiq anuğun “ta” vü “ha”dan yeg!* (Onun gözəlliyinin vəsfində “Ta” “Ha” surəsindən daha layiqli nə ola bilər); *Cəhan yad eyləməz bu ömr ilə şol məhliqadan yeg!* (O ay üzündən daha yaxşısı ilə bu ömrü yad eyləmək – keçirmək olmaz); *Müqəvvas qaşları mehrabeyi-beyti-hərəmdən xoş* (qövs şəkilli qaşları müqəddəs ziyarətgahların mehrabından da xoşdur) və s.

Göründüyü kimi, Məhcür də Baqi kimi bütün şeyr boyunca obrazın bu və ya digər keyfiyyətini daha qabarıq və anlaşıqlı nəzərə çatdırmaq üçün onu seçdiyi müxtəlif məfhumlarla qarşılaşdırır, müqayisə edir və hər dəfə də üstünlüyü öz qəhrəmanına verir.

M.Şirvaninin təşbih yaradıcılığının araşdırılması göstərir ki, şair əksər hallarda Şərq ədəbiyyatında artıq sabitləşmiş və çox işlənmiş müqayisə və təşbih obrazlarından istifadə etsə də, bu təşbihlərdə iştirak edən müqayisə obyektləri o qədər də rəngarəng və müxtəlifliyi ilə seçilməsə də, şairin sənətkarlıq qabiliyyəti və sözün bədii gücündən yerli-yerində, məqamında istifadə bacarığı sayəsində yeknəsəklikdən xilas ola bilmişdir. Ümumiyyətlə, XVIII əsrdə Azərbaycan poeziyasında yaranmış bu vəziyyət Vaqif yaradıcılığınadək davam edir və yalnız Vaqifin novator təfəkkürünün məhsulu olan çevik, oynaq, xalq dilindən qidalanan və eyni zamanda yüksək poetik tələblərə cavab verən dili sayəsində Azərbaycan ədəbiyyatında tamamilə yeni bir mərhələnin və ədəbi məktəbin bünövrəsi qoyulur.

Poetikanın ən geniş yayılmış, əsərin bədiilik və obrazlılıq yükünün əhəmiyyətli hissəsini öz üzərində daşıyan məcaz növlərindən biri də *istiarədir*. Heç təsadüfi deyil ki, klassik şeir nəzəriyyəçiləri həmişə istiarəyə xüsusi önəm vermişlər. Hətta “Qabusnamə” müəllifi də bu poetik fiqurdan ayrıca bəhs etmişdir: “İstəyirsən sənin sözün ali olsun və uzun müddət qala bilsin, müstəar (istiarə, istiarəli söz – T.B.) şəklinə yaz, mümkün olan istiarələrdən istifadə et. Mədhnamə yazdıqda da istiarə işlət” (4,145).

Məhcur Şirvani də şeirlərində istiarədən istifadə edərək həm aşiqin daxili aləmi, kədərinin, dərdinin gücünü, sevgilinin gözəlliyini, həm də sözün ecazkar qüdrətini məharətlə açmağa nail olmuşdur: Bəs ki, ol *sərvin* ayağına gözüm tökdü yaş; Qamətin nazü nəzakətdir, əya *tazə nihal*; Neyçün bağa *gül-xəndan* gəlməyir; Gəlmədi bağ içrə *gül-gülşənim*, Qaldım boynu ağrı *sultan* gəlməyir; Bükülmüş qaməti, bir *bədr* eşqindən hilal olmuş; Ey xoşəlhan, *tutiyi-şəkkərzəban*, gəl vəqtdir; Ey *gül-nazik*, nə işdir ülfəti-*xar* etməyin; Meyi-eşqin, *ey gül*, görüncə məxmur olubam və s. Belə misalların sayını xeyli artırmaq da olar. Şairin işlətdiyi bu istiarələr onun şeir dilini bədii cəhətdən xeyli zənginləşdirmiş və obrazlılığını artırmışdır.

Qətrə-qətrə dəhənindən tökülür şəhdü nəbat,
Verir, ey mayeyi-can, Xızra ləbin abi-həyat.

Burada şair gözəlin şirin danışığını daha cazibəli, emosional təsvir etmək üçün onun söylədiklərini (dediyi sözləri) bal və nabata bənzədən deyir ki, sən danışdıqca ağzından damcı-damcı bal, nabat tökülür.

Bəzən eyni istiarələr ayrı-ayrı şeirlərdə təkrar olunsada, aid edildikləri obyekt müxtəlif olduğu üçün yeknəsəklik yaratmır: Yandı canım, ey əzizim, namdar, əylənmə gəl!; Bağrım kabab etdi, cigərim büryan (yanan, yanmış); Firqətindən yandırıb səbrü qərarı gözləyəm və s.

Nuki müjganın kimi qəmzə oxun san eylər
Ki, çəkib tiği-cəfa qəsd-dilü can eylər...
Gündə nahəq yerə zalim, neçə min qan eylər...

Sevgilinin nazlı baxışlarının cəfa qılıncını çəkib ürəyə və cana qəsd etməsi, gündə nahaq yerə qan tökməsi istiarədir. Bu məcaz vasitəsilə şair həm gə-

zəlin baxışlarını təsvir etmiş, həm də şeirini yüksək mənə tutumlu istiarələrlə zənginləşdirmişdir.

“Gəl, vəqtdir” şeirində Məhcur sevgiliyə olan münasibətini, istək və sevgisini ayrı-ayrı obrazların dili ilə bildirərək gözəl istiarələr yaratmış və bununla da şeirin bədii dilinin gözəlləşməsinə, maraqlı təsvirlərin yaranmasına nail olmuşdur.

Paybusun çün bahar əyyamı bağ istər səni,
Həsrətindən lalənin bağrında dağ istər səni...
Hər çiçək tutmuş əlində bir çırağ, istər səni,
Baş əyib olmuş bənəvşə bidamağ, istər səni,
Nərgisü reyhanlar olmuş göz-qulağ, istər səni...
Bülbüli-zarə əsər qılmış fərağ, istər səni...
Məhcurun maraqlı istiarələrindən biri də aşağıdakıdır:
Buyi-zülfündən cahana can verir hər dəm səbə...

(*Səbə – səhər küləyi hər an saçının ətrindən cahana – aləmə can verir*). Burada şair küləyin sevgilinin zülfünün ətrini aləmə yayaraq cahana can verməsi ilə gözəl istiarə yaradır.

Məhcur insana xas olan *ağlamaq, gülmək, gəlmək* kimi xüsusiyyətləri gül, bülbül, şam, pərvanə kimi obrazların üzərinə köçürərək maraqlı bənzətmələr yaratmış, şeirin söz və mənə gözəlliyinin vəhdətinə nail olmuş, eyni zamanda qəhrəmanın daxili aləmi, fəlsəfi düşüncələri haqqında aydın təəssürat oyada bilmişdir.

Yanmaxlığıma şəm' ilə pərvanələr ağlar,
Ağlar mənə Fərhad məzarında bitən gül...

Məhcur özünü Şərq ədəbiyyatında eşq yolunda ən böyük fədakar obrazlar olan şam və pərvanə ilə müqayisə edir, ancaq şairin cəfəkeşliyi onlardan daha artıqdır. Özünü oda atıb sevgilisi ilə vüsali yanmaqda tapan pərvanə də, şamın özü də, hətta fədakar aşiq Fərhadın məzarı üstündə bitən gül də onun əhvalına ağlayır.

Beləliklə, Məhcur Şirvani lirikasında işlənmiş istiarələr bir daha göstərir ki, “məcaz və müqayisələr o zaman, o yerdə güclü və təsirlidir ki, təsvir olunan məfhum və ya hadisənin daha canlı, daha əyani, daha dürüst ifadəsinə kömək edə bilər. Burada yaradıcının ilham qüdrətinin, həyat anlayışının, biliyinin, hadisələr haqqında təsəvvürlərinin daha zəngin və ətraflı olması, insan psixologiyasına dərinlənən vaqif olması, sənətkarlıq, ustalıq təcrübəsinin çox əhəmiyyəti vardır” (5,92). Belə ki, şair bədii sözün mənə tutumu və ləfzi gözəlliklərini vəhdətdə verməyə nail olmuş və gözəl bədii fiqurlar yaratmışdır.

Məhcur şeirini bədii cəhətdən gözəlləşdirən və bəzəyən poetik fiqurlardan biri də *mübaligədir*. “Bədii fikri dərinləşdirmək, təsəvvürü daha da canlandırmaq məqsədilə ədəbiyyatda bir hadisənin, işin, xarakterin, keyfiyyətin həddindən artıq böyüdülməsi və ya kiçildilməsinə mübaligə deyilir” (3,87). Bu elə bədii vasitədir ki, müəyyən bir hadisə daha təsirli görünmək üçün həddindən artıq böyüdülmür, güman olunmayan hadisə və faktlarla müqayisə edilir.

Başqa sözlə, bədii obraz yaratmaq üçün çox mühüm vasitələrdən biri olan mübaliğə nəzərdə tutulan fikrin, ideyanın oxucuya daha qabarıq çatdırılmasına xidmət edir. M.Şirvani də yeri gəldikcə, eşqinin qüdrətini, gücünü, sevgilinin gözəlliyini (*Şöleyi-xurşid ruyin aləmi bənd eyləmiş*), insafsızlığını (*Gündə nahəq yerə, zalim, neçə min qan eylər*), eşq yolunda çəkdiyi dərd-qəmin sonsuzluğunu (*Sığışmaz şərhi-nəzmə qüssəvü dərdü qəm izharı, Tükənməz gecə-gündüz söyləsə Məhcur göftarı; Bülbülün fəryadı qıldı dəhr gülzarın fəna*), və s. göstərmək üçün məcazın bu növündən də bəhrələnmişdir.

Şair özünü Rüstəm Zalla müqayisə edir, hətta ondan daha qüdrətli, güclü olduğunu göstərmək üçün yazır:

Mən çəkim yayını, çəkməz ola kim Rüstəmi-Zal,
Bu nə qəddü, bu nə qamət, bu nə gözdür, bu nə qaş?!

Məhcur yazır ki, sevgilinin gözəlliyinin sədası hər yerə yayılmışdır.
...Aləmi avazeyi-hüsnün dutubdur cabeca.

Başqa bir misalda isə göstərir ki, aşiqin ürəyi poladdan da olsa, sevgilinin gözəlliyi onu yumşaltmağa qadirdir.

Dili-aşiq gər pulad olursa nərm edər anı,
Baqılmaz ol şahi-hüsnə ki, məhparə olmuşdur.

Şairin sevdiyi gözəl hətta bir baxışı ilə aşiqinin canını almağa qadirdir.
Padşahım, sənə cəmiyyəti-ləşkər nə üçün?

Bəs ki, can almağa bir qəmzə haman bədir, bəs!

Məhcurun eşq yolunda axıtdığı göz yaşları selə dönüb, şair qəzəlini təxmis etdiyi türk şairi Baqiyə müraciətən deyir ki, boş yerə ah-zar etməkdən nə çıxar, ehtiyatlı ol ki, Məhcurun göz yaşı selə dönüb səni aparar...

Saqın Məhcuri əşkindən gedərsən söylə, ey Baqi,
Nolur bihudə hər dəm zarılqdan böylə, ey Baqi...

Klassik poetikada *təfrit* adlanan və mübaliğənin əksi olan “tipik kiçiltmə” kimi bədii fiqura da rast gəlirik. R.Əliyev yazır: “Aşiq sevgilini bədii şəkildə böyütmək üçün özünü kiçildir, sevgilinin ayağının tozuna və ya **qapısının itinə** bənzədir” (6,231). Məhcurun da şeirlərində belə təfritlərə rast gəlmək mümkündür.

Əndəlibəm məni-Məhcur, içim cəh-cəhü cəh,
Kəlbi-xakindi nə kim, çağıra gər gəh-gəhü gəh...

Göstərilən misalda şair özünü əvvəlcə bülbülə, sonra isə sevgilinin qapısının itinə bənzətməklə, əslində məşuqəsinin böyüklüyünü və ucalığını nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

Ey yanağı gül, xəti növrəstə, qurban olduğum,
Dişləri inci, dəhanı püstə, qurban olduğum...

Klassik ədəbiyyatda gözəlin dişlərinin, ağzının balaca, incə və zərif olduğunu göstərmək üçün onu çox vaxt inciye, püstəyə bənzədirlər. Məhcur da şeirlərində bu bədii vasitədən tez-tez istifadə etmişdir.

Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, klassik ədəbiyyatda aşiqin bu məqsədlə sevgilini gül, inci, dürr, özünü isə müvafiq olaraq xar, xak adlandırması çox geniş yayılmış məcaz növlərindəndir.

Araz Dadaşzadə yazır ki, “lirik şeir öz mahiyyəti etibarilə lakonik ifadələr, yüksək emosional qüvvəyə malik söz və ifadələr işlətməyi tələb edir” (2,168). Bu baxımdan Məhcurun işlətdiyi ayrı-ayrı məcaz növləri – epitet, təşbih, istiarə və mübaligə kimi bədii təsvir vasitələri öz axıcılığı, ahəngdarlığı, ifadəliliyi və təsirliliyi ilə seçilir.

Təbii ki, Məhcur yalnız bu təsvir vasitələrindən istifadə etməklə kifayətlənməmiş, klassik poetikanın digər məşhur və geniş yayılmış növlərindən – hüsnüt-təlil (gözəl əsaslandırma və ya (illət səbəb) göstərmənin gözəlliyi), löffi-nəşr və s.-dən də faydalanmışdır. Lakin Məhcurun əldə edə bildiyimiz azsaylı əsərləri içərisində bu bədii fiqurlar o qədər də zəngin deyildir. Məs: hüsnüt-təlilə misal olaraq aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

Ay ilə gün dövr edər eydi-vüsəlın görməyə...

Yer yüzün tutmuş günəş ta payimalın görməyə...

Şair ay ilə günün dövr etməsini belə izah edir: onlar (ay ilə gün) gözəlın vüsəlını bayram etmək üçün dövr edirlər: günəş sevgilinin ayağının altını görmək üçün yer üzünü tutmuşdur. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, şairin müqayisə üçün seçdiyi obrazlar içərisində Günəş, Ay kimi səmavi cisimlər xüsusi yer tutur. Məhcur gözəli daha çox bu obrazlara bənzədir, onlarla müqayisə edir. “Bu da təsadüfi deyildir. Üvlilik insan gözəlliyinin ayrılmaz hissəsidir. İnsanlardan çox yüksəklərdə olan səma cisimləri həm ucalığı, həm də gözəlliyi ilə tarixən söz sənətkarlarının nəzərini cəlb etmişdir. Yüksək insani keyfiyyətlər səma cisimləri ilə müqayisə edilmişdir” (7,117).

Başqa bir müxəmməsdə şairin yaratdığı leksik paralellər də maraq doğurur.

Bu nə dişdir, nə gülüşdür, bu nə rüxsareyi-al!

Bu nə ləbdir, bu nə ağız, bu nə xətdir, bu nə xal!

Şairin işlətdiyi diş-ləb, gülüş-ağız, al yanaq-üzdəki xal paralelliyi sayəsində şeirdə maraqlı bədii fiqur yaranmışdır ki, bu da şeirə mənə zənginliyi ilə yanaşı forma gözəlliyi də vermişdir.

Məhcurun dilindəki obrazlılıq və bədiiilik, təşbih və metaforik zənginlik, sözün rəngarəng mənə çalarlarından istifadə bacarığı şairin obrazlı təfəkkürünün qüdrətindən, şair xəyalının fantaziyasından xəbər verir. Onun yaradıcılığının əlimizdə olan çox az bir hissəsi üzərində araşdırılan bu bədii fiqurlar şairin lirikasına özünəməxsus çalar və rəng vermişdir. Şair sözün məzmun əlvanlığını və mənə dəyərini incələyən poetik kateqoriyalarla yanaşı onun zahiri, tələffüz gözəlliyinə xidmət edən ifadə vasitələrini də sənətkarlıqla işlətməmişdir. Böyük sələfləri kimi Məhcurun da əsərlərində “şairin ümumi məzmunu, əsas mənəsi ilə ustalıqla əlaqələndirilən belə fiqurlar ...zahiri parlaqlıqla yanaşı, daxili mənənin daha aydın təqdimi üçün də zəruri görünür” (1,437).

Məhcur Şirvani lirikasının poetik xüsusiyyətlərinin araşdırılması, təhlili və müqayisəli şəkildə öyrənilməsi bir daha göstərir ki, şair dövrünün poetika

elminin incəliklərinə bələd olmuş, istedadı və qabiliyyəti çərçivəsində bu qiymətli xəzinənin gövhərlərindən bəhrələnmişdir.

Məhcur Şirvani lirikasının bədii sənətkarlığının öyrənilməsi təkcə şairin fərdi yaradıcılığı üçün deyil, ümumən XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bədiyyat problemlərinin öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Mahirə Quliyevanın da qeyd etdiyi kimi, “klassik ədəbiyyatın bədii-estetik dəyərinin daha bitkin mənzərəsini yaratmaq üçün ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığını bədiyyat baxımından təhlil etmək lazımdır” (3,22). Çünki hər hansı şairin poeziyasında poetik rəngarəngliyin, təfəkkürün ən yüksək zirvəsi olan obrazlar, məcazlar aləminin araşdırılması onun sənətkarlığından, yaradıcılığının məziyyətlərindən xəbər verməklə yanaşı, ümumilikdə dövrün ədəbi prosesinin səciyyəsi barədə aydın təsəvvür yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı N. Nizaminin poetikası (ədəbi qaynaqlar və bədii təsvir vasitələri). Bakı: Elm, 2004, 454 s.
2. Dadaşzadə A. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. Bakı: Elm, 1980, 228 s.
3. Quliyeva M. Klassik şərq poetikası. Bakı: Yazıçı, 1991, 128 s.
4. Qabusnamə. Tərcümə edən, qeyd və şərhlərin müəllifi Rəhim Sultanov. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 216 s.
5. Paşayev Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. Bakı: ADU, 1958, 276 s.
6. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2008, 360 s.
7. Budaqova Z. Məcazlar sistemi // Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı (oçerklər). Bakı: Elm, 1970. s. 113-139.

КРАСОТА МЫСЛИ В ПОЭЗИИ МАХДЖУРА

Т.К.БАДАЛОВА

РЕЗЮМЕ

Махджур Ширвани один из поэтов, живших и творивших в XVIII веке. Он, как и многие представители азербайджанской поэзии средневековья был прекрасно ознакомлен с традициями Восточной поэтики. В статье исследуется поэтическая красочность лирики М.Ширвани, а также утончаются художественные фигуры, используемые поэтом.

Художественность и образность языка поэта, его богатство воображения и метафорики, его умелость использования многообразными оттенками смысла слова говорит об образном величии мышления и о широкой фантазии воображения поэта.

Изучения художественного мастерства лирики М.Ширвани важно не столько для его индивидуального творчества, сколько необходимо с точки зрения исследования проблем искусства азербайджанской литературы XVIII века.

Ключевые слова: лирика, классическая поэзия, тешбих, слова и смысл, М.Ширвани

MEANING BEAUTIES OF THE MAHJUR POEM

T.K.BADALOVA

SUMMARY

Mahjur Shirvany is one of the poets, who lived and created in the XVIII century. The article deals with dignities of the poetical figures used in M.Sirvani's poetry.

Mahjur Shirvany as one of the member of medieval Azerbaijani literature knew the poetic traditions well. The article investigates the poetical beauties of lyrical creativity of M.Shirvany, and researches his poetical figures. Poetry and figurativeness in M.Shirvani's language, simile and metaphorical richness, ability of using different forms of the word are marked as the power of poetic idea and imaginative characteristics of this poet.

Learning the poetic mastership of the lyrics by M. Shirvany is important for not only individual creation of this poet, but also for research of artistic problems in Azerbaijan in the literature in the XVIII century.

Key words: lyrics, classical poetry, teshbih, a word and a meaning, M.Shirvani